

Afgiftekantoor
Antwerpen X

Driemaandelijke
Nieuwsbrief voor
EPITAAF-leden

Nummer 29
okt./nov./dec. 1995
9de jaargang

EPITAAF

vereniging voor funeraire archeologie

Voorwoord

In het vierde kwartaal van het jaar en met november in het vooruitzicht staat deze nieuwsbrief in het teken van enkele herdenkingen.

In 1995 plaatsen wij twee belangrijke figuren in de belangstelling die 100 jaar geleden gestorven zijn en op het Lakense kerkhof werden begraven.

Architect Alphonse Balat was lange jaren de rechterhand van Koning Leopold II onder wiens bewind hij de taak van 'hofarchitect' vervulde. Jos Vandenbreeden vertelt ons over zijn rol en betekenis als architect.

Jean-François Portaels was een tijdgenoot van Balat die als succesrijk kunstenaar en directeur van de Brusselse Academie zijn stempel drukte op de kunst in de 19de eeuw. Ook hij ligt, samen met een ander boegbeeld van de 19de-eeuwse kunst, François-Joseph Navez, begraven op het kerkhof van Laken. Deze bijdrage van Linda Van Santvoort maakt deel uit van de thema-rondleiding 'Kunstenaars op het kerkhof van Laken' die wij reeds eerder organiseerden.

Traditiegetrouw vervolgt Filip Tas zijn rubriek "Wij herdenken".

Epitaaflid Carlo Kockerols was zo vriendelijk om in te gaan op onze oproep (*Nieuwsbrief nr. 28*) en brengt verslag uit over zijn bezoek aan de begraafplaats in Deventer. Ook uw bijdragen en berichten blijven welkom.

Kerkhof van Sint-Martens-Latem. Graf van Albijn Van den Abeele, schilder, schrijver, gemeentesecretaris en burgemeester (biografie op blz. 5). Foto Bert Bracke.

Inhoud

Twee grootmeesters van de 19de-eeuwse schilderkunst - F.-J. Navez en J.-F. Portaels - in één graf op het kerkhof van Laken	2
Alphonse Balat (1818-1895), hofarchitect van Leopold II	4
Wij herdenken	5
Een bezoek aan de oude begraafplaats van Deventer	6
Uitgelezen, tentoonstellingen, lezingen & studiedagen	7
Nog te verkrijgen Epitaafpublicaties	8
Agenda	8

Twee grootmeesters van de 19de-eeuwse schilderkunst François-Joseph Navez en Jean-François Portaels in één graf op het kerkhof van Laken

Een grote platte steen, ergens in de buurt van het graf van La Malibran, waarvan de opschriften nog maar nauwelijks leesbaar zijn. Iedereen die het Kerkhof van Laken bezoekt gaat eraan voorbij, er zijn immers zoveel andere graven die door hun indrukwekkende - vaak ook artistieke vormgeving - de aandacht opeisen. De grafsteen, waaronder François-Joseph Navez en Jean-François Portaels samen met hun dierbaren begraven liggen, is niet in verhouding tot de betekenis van deze twee grootmeesters van de Belgische schilderkunst.

François-Joseph NAVEZ

(°1784 Charleroi - †1869, Brussel) is het boegbeeld van de Belgische neoclassicistische schilderschool. In 1812 vertrok hij - zoals zoveel van zijn tijdgenoten - naar Parijs waar hij in het atelier van Jacques-Louis David werd opgenomen. Een ontmoeting die grote invloed op hem had, hij volgde zelfs zijn leermeester toen deze in 1815 verbannen werd en naar Brussel kwam. Navez schilderde het portret van zijn meester in 1816 en ook dat van de familie Dehemptinne met wie hij erg bevriend was. Navez bewam een beurs en reisde naar Italië (1817-1821) waar hij de

Nazareners ontdekte. Wanneer de jonge Navez in januari 1822 terugkeerde, was David nog steeds in Brussel; hij woonde er zelfs in een herenwoning achter de Koninklijke Muntschouwburg. Navez nam zijn intrek bij de familie Dehemptinne.

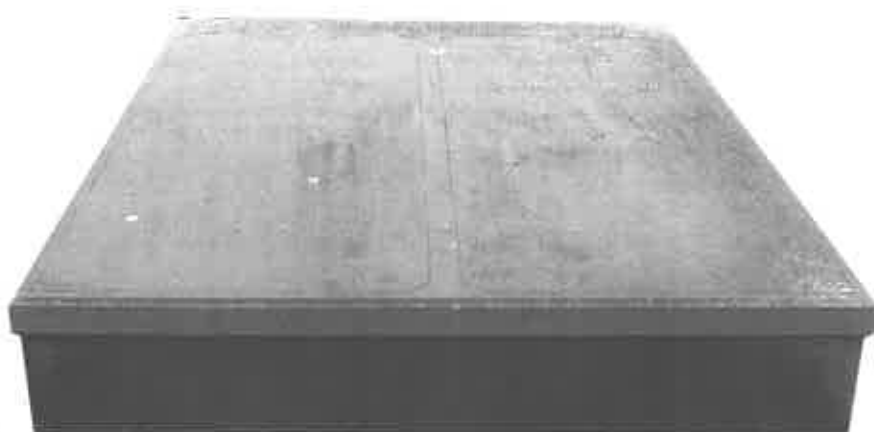
Navez kende aanvankelijk groot succes, zelfs tot in Nederland. Hoewel Navez de ambitie had om historische en mythologische taferelen te maken waren het meer en meer zijn portretten die in de smaak vallen bij de bourgeoisie. De succesrijke Navez bouwde in 1824 een mooie woning met atelier aan de Koningsstraat en huwde met Augustine Flore Delathuy, schoonzuster van zijn vriend en mecenas apotheker Dehemptinne. Uit dit huwelijk kwam één zoon, August Ferdinand Marie Joseph Navez, geboren in 1826 en één dochter, Marie Hélène Navez, geboren in 1828.

Navez' succes taande vanaf 1830, er kwam tegenwind van de romantische school waarvan de Antwerpenaar Gustaaf Wappers en Antoine Wiertz, afkomstig uit Namen, de boegbeelden zijn. Toch bleef Navez heel zijn leven actief als schilder en genoot hij van een aanzienlijke status. Die had hij dan vooral te

danken aan zijn rol in het kunst- onderwijs. Vanaf 1830, onmiddellijk na de Belgische onafhankelijkheid, was hij directeur van de Brusselse Academie, een functie waarvoor hij pas officieel benoemd werd in 1836 en die hij tot in 1859 zou waarnemen. Navez slaagde erin om de Brusselse Academie en het aldaar gegeven kunstonderwijs vorm te geven, en op die manier zijn stempel te drukken op een hele generatie van kunstenaars. Hij gaf aan die Brusselse Academie uitstraling en het aantal leerlingen bleef gestadig stijgen. Dit ondanks de talrijke interne strubbelingen - de verstandhouding tussen directeur Navez en sommige leraars aan de Academie - o.a. met Louis Jéhotte die de afdeling beeldhouwkunst leidde - verliep niet altijd even vlot.

Met Tilman-François Suys, hoofd van de afdeling architectuur, daarentegen was Navez zelfs bevriend. Zij kenden elkaar al van vroeg in de jaren 1820, Navez liet zijn huis door Suys bouwen en hij stelde hem aan tot leraar aan de Academie in 1830. Tilman-François Suys ligt ook op het Lakense kerkhof begraven.

Navez gaf zelf ook les en nog wel in zijn privé-atelier in de Koningsstraat, dit omdat de Academie voortdurend kampte met een nijpend huisvestingsprobleem. Het privé-atelier van Navez kan als een verlengde van de Academie worden beschouwd. Onder zijn leerlingen veel bekende namen : Joseph Stallaert, Théodore Baron, Alfred Stevens, Charles De Groux, Eugène Smits, Alfred Cluyse- naar en ... Jean-François Portaels.

*Kerkhof van Laken. Familiegraf
Navez-Portaels. Foto Bert Bracke.*

Jean-François PORTAELS

(°1818, Vilvoorde = †1895, Brussel)

Zelfportret, 1889.

Hij was de zoon van een brouwer die ook burgemeester was van Vilvoorde. Het milieu waaruit hij stamde kan als welstellend omschreven worden. Kunstenaars waren toen vooral aangewezen op de Brusselse Academie. Voor de jonge Vilvoordenaar was Brussel overigens niet eens zo ver en er was de introductie van zijn vader. Het was de directeur van de Academie zelf, Navez, die het peterschap van de nieuwkomer op zich nam. Ingeschreven in 1836 volgde Portaels de lessen van Navez tot in 1840. De beloftevolle leerling genoot de appreciatie van zijn leermeester en behaalde herhaaldelijk een eerste prijs. Portaels maakt verre reizen (1840-47) naar Italië, Marokko, Egypte, ... Noorwegen. Vooral zijn Afrikaanse reizen hadden weerslag op zijn kunst.

De erkenning, ja zelfs vriendschap tussen Navez en Portaels nam steeds vastere vorm aan. Navez vertrouwde hem zelfs zijn enige dochter toe. Het huwelijk met Marie Navez bracht hem weinig geluk. In 1850 werd een zoon geboren, Paul François Marie Anne Portaels-Navez, die onmiddellijk overleed; vijf jaar later overleed Marie Navez op 27-jarige leeftijd. Portaels trok in bij zijn schoonvader, François-Joseph Navez.

Hij nam er stilaan de taak van Navez over en gaf aan het privé-atelier een nog grotere uitstraling. In een achterbouw van het Navez-huis, in de Apolinsteeg, stichtte hij het "atelier Libre". Opnieuw werd een hele generatie kunstenaars in dit atelier gevormd: Edouard Agneesens, Émile Wauters, Léon Frédéric, Isidoor Verheyden... De reputatie van het "atelier libre" was vooral gevestigd op de 'vrije' omgang van Portaels met zijn leerlingen, het grote respect dat de leermeester betoonde voor de

persoonlijkheid van elk van zijn leerlingen. In 1883 werd een tentoonstelling georganiseerd door de oud-leerlingen van het "atelier libre"; zij brachten hulde aan hun leermeester. Camille Lemonnier schreef bij die gelegenheid in de tentoonstellings-catalogus over de manier waarop Portaels met zijn leerlingen omging: *"Vers le milieu du jour, la porte s'ouvrait brusquement, et un homme trapu, solide, la face sanguine, entra dans l'atelier, se glissait entre les chevalets, allait de l'un à l'autre, rappelant au respect de la nature les égarés, et fortifiant les mieux voyants d'un applaudissement discret. C'était le bon maître, de qui l'enseignement devait imprimer une si forte poussée à toute la jeune école et qui, dans l'histoire de notre art, héritera, pour sa sollicitude à faire lever les germes, le renom de forfait jardinier. Au début, on avait vu aussi apparaître un vieillard d'un esprit demeuré vert sous les ans, celui qu'on appelait le père Navez. Une antique habitude le ramenait à cet atelier, qui était son oeuvre et où toute une génération s'était façonnée sous sa discipline. La mort l'en conduisit un jour."*

Ook in de Brusselse Academie speelde Portaels een steeds grotere rol, vanaf 1863 werd hij leraar in de teken- en schilderkunst maar hij nam al in 1865 ontslag. Na Navez overlijden, in 1869, erfde Portaels al de bezittingen van zijn schoonvader. Het "atelier libre" hield nog stand tot in 1870 toen Portaels voor vier jaar naar Marokko vertrok. Het huis en atelier van Navez-Portaels werd afgebroken voor de sanering van de O.-L.-Vrouw ter Sneeuwwijk. Een stukje artistiek Brussel verdween voor goed van de kaart. Na zijn terugkeer uit Afrika werd Portaels vanaf 1878 directeur van de Brusselse Academie en dit tot aan zijn dood in 1895.

F.-J. Navez, schoonvader van Portaels. Zelfportret, 1826.

De grafsteen

Beide kunstenaars liggen in hetzelfde graf begraven. De grafsteen op het Lakense kerkhof - weg 15a perk 6 - draagt het concessie-nummer 44, en is dus veruit één van de oudste graven op het kerkhof. De soms moeilijk te lezen grafopschriften (samen met wat onderzoek in de bevolkingsregisters van de Stad Brussel, jaren 1846, 1856, 1866, 1876) leren ons welke familieleden van Navez er in dit familiegraf begraven zijn. Auguste Ferdinand Marie Joseph Navez (1826-1846), zoon van Navez, werd er als eerste begraven in 1846. Daarop volgde Paul François Marie Anne Portaels-Navez, eerstgeboren zoon van Portaels en kleinzoon van Navez, geboren en overleden op 20 juli 1850, gevolgd door zijn moeder Marie Hélène Navez (°1828), echt-

genote van Portaels en overleden op 27 juli 1855. In 1862 overleed Jeannette Navez, geboren in 1785 in Charleroi, waaruit we menen te mogen afleiden dat het hier de zuster van kunstschilder Navez betreft. Navez' echtgenote, Augustine Flore Delathuy (°1798) overleed op 14 december 1867. François-Joseph Navez overleefde zijn vrouw twee jaar en overleed op 11 oktober 1869. Jean-François Portaels was de laatste die in dit familiegraf werd bijgelegd, hij overleed te Brussel op 8 februari 1895.

Waarom deze beide kunstenaars samen in hetzelfde familiegraf begraven liggen mag duidelijk geworden zijn uit het voorgaande. Waarom deze twee Brusselaars Laken als begraafplaats uitkozen ligt ongetwijfeld in de lijn van wat men

van gerenommeerde kunstenaars in de 19de eeuw mocht verwachten. Zij liggen er temidden van even beroemde tijdgenoten.

Linda Van Santvoort

LITERATUUR:

- J.-F. Portaels (nécrologie) in *L'Emulation*, 1895, kol. 48.
- Camille LEMONNIER, *Ancien Atelier de Portaels, exposition de peinture, de sculpture, d'architecture*, Bruxelles, 1883.
- Jules DU JARDIN, *L'Art Flamand*, Tome III, Bruxelles, 1899, p. 121-129.
- *Jean Portaels en zijn Leerlingen*, Tentoonstellingscatalogus, K.M.S.K. Brussel, 1979.
- Denis COECKELBERGHS, Pierre LOZE e.a., *Om en rond het neo-Classicisme in België (1770-1830)*, Tentoonstellingscatalogus, Gemeentekrediet, Brussel, 1986.
- *Academie. 275 jaar onderwijs aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Brussel*, Tentoonstellingscatalogus, Gemeentekrediet, Brussel, 1986.

Alphonse Balat, hofarchitect van Leopold II

Honderd jaar geleden, op 16 september 1895, overleed te Elsene de architect van Koning Leopold II, Alphonse Balat. Hij werd begraven op het kerkhof van Laken tegen het koor aan van de oude kerk. Zijn vrouw Emma Louise Ketelaars overleed slechts één maand later te Ukkel op 28 oktober 1895.

In een nota gepubliceerd in het "*Annuaire de l'Académie royale des Sciences, Lettres et Beaux-Arts de Belgique*" uit 1903 leert tijdgenoot architect Gédéon Bordiau ons Balat meer als persoonlijkheid kennen. In zijn kunst zowel als in persoon streefde Balat naar de nobelheid van de eenvoud. Zijn formule "vereenvoudig" was niet ingewikkeld schreef Bordiau: "*Vereenvoudig, vereenvoudig nogmaals en als u alles hebt vereenvoudigd, dan heb je nog niet voldoende vereenvoudigd!*". Geheel zijn architectuur berust op die formule en op het principe van "het Schone om zich". Balat creëerde een boeiende, energieke en krachtige architectuur, hoewel in zijn eigen lichaam jarenlang geen kracht meer aanwezig was, waartegen hij, opgegeven door de geneeskunde, voortdurend bleef vechten.

Alphonse Balat
(Gochenée, 1818 - Elsene, 1895),
uit "*L'Emulation*", 1909, pl. 1.

Op de leeftijd dat kinderen alleen maar aan het spelen denken, kende Balat enkel het plezier van het potlood. Voortdurend hield hij zich als zoon van een marmerbewerker en bestemd door zijn vader om beeldhouwer te worden bezig met het schetsen en ontwerpen. Op 14-jarige leeftijd tekende hij reeds op vraag van de eigenaar van het kasteel van Moinil een ontwerp. Hij volgde lessen aan de Academie van 1831 tot 1834, waar hij verschillende prijzen behaalde in het tekenen van bloemen, in de klassieke architectuur en in het academisch ontwerpen. Zijn studies begonnen in Namen, zijn geboortestreek, en in 1838 behaalt hij op 20-jarige leeftijd aan de Antwerpse Academie de prijs in de Architectonische Compositie. Vanaf 1846 vestigt hij zich te Brussel en wordt er als architect van het Hof in 1852 aangesteld door Leopold II, toen nog geen koning.

De studie van de architectuur uit het verleden, vooral de klassieke architectuur is Balat heel zijn leven lang blijven boeien. Die gebouwen waren voor hem de tractaten bij uitstek die alle schoonheidsprincipes in zich bevatten. Het is niet voldoende om een gebouw te verstaan op technisch of op historisch vlak; men moet de architectuur kunnen lezen om de geest en de uitstraling van een werk te kunnen verstaan: "Schoonheid is zoals Kunst eeuwig en universeel".

Het meesterwerk van Balat is ontegensprekelijk het complex van de Koninklijke Serres in het Koninklijk Domein van Laken. Hij bouwde deze spectaculaire architectuur van ijzer en glas tussen 1873 en 1893 in opdracht van Leopold II. Ook zijn Paleis voor Schone Kunsten, nu Museum voor Oude Kunst, aan de Brusselse Regentschapsstraat, opgericht in 1874, is een merkwaardig werkstuk wat betreft de evocatie van de klassieke Schoonheid.

Hoewel Balat vandaag niet zo erg gewaardeerd wordt - men vergat

hem dit jaar te eren met een tentoonstelling of publikatie - heeft hij een enorme invloed teweeggebracht op de persoon van Victor Horta en de ontwikkeling van de art nouveau. In zijn testament opge maakt op 7 februari 1944 schrijft de oude Victor Horta: "Alles wat ik gemaakt heb, ben ik schatplichtig aan de meest zuivere onder de klassieken (en aan de meest persoonlijke); het is aan Alphonse Balat dat ik alles moet."

Het grafmonument van Balat is een uiterst sobere sarcofaag in blauwe hardsteen. De inscripties op de grafplaat zijn bijna volledig uitgewist. Een gewone voorbijganger kan echt niet herkennen dat hieronder één van de belangrijkste architecten en kunstenaars van de 19de eeuw rust.

Jos Vandenbreeden

• WIJ HERDENKEN •

Op 22 december
ALBIJN VAN DEN ABEELE
 Vlaams schrijver en schilder
 ° St.-Martens-Latem, 27 aug. 1835
 † St.-Martens-Latem, 22 dec. 1918

Van den Abeele was gemeentesekretaris en burgemeester van zijn geboortedorp. De natuur rondom, het dorpsleven inspireerden in hem zowel de schilder als de schrijver. Het lag hem niet zijn onderwerpen méér of anders te doen zijn dan wat ze uiterlijk waren of ... schenen. De ontroering, zijn mildheid ook, waren

de "ismen" die hem persoonlijk kenmerkten. Rondom hem ontstonden tal van nieuwe stromingen, werden druk besproken, maar als "buitenstaander" bleef hij in veler ogen amateur. In zijn verhalen komt het kleurrijke dorpsleven op het voorplan: mensen en dingen beschouwd door een vriendelijk mens die naar geen dramatiek peilt, waar ze subjektief gezien ook niet zijn. Al bij al is het leven zelf doorgaans minder "artistiek" dan de uitbeelding of de interpretatie ervan.

Met schilderen begon hij maar eerst rond 1874. Albijn van den Abeele behoorde tenslotte tot de Latemse groep die zich vormde rond Georges Minne, Karel en Gustaaf van de Woestijne en Valerius de Saedeleer. De groep kwam tot groei rond de eeuwwisseling. We noteren uit zijn geschreven oeuvre: *Geschiedenis van Sint-Martens-Laethem* (1863), *Geschiedenis der stad Deinze* (1865), *Karel en Theresia, eene schets uit het Vlaamsche dorpsleven* (1866), *Het jaar zestien, eene schets uit het Vlaamsche werkmansleven* (1866), *Het Hof-ter-Beken, een schets uit het leven der Vlaamsche landbouwers* (1873), *Een dorpsbeschaver, schetsen uit het maatschappelijk leven* (1874).

Sint-Martens-Latem, kerkhof.

Op 31 december
JOS SCHIPPERS, Vlaams schilder
 ° Deurne-Antwerpen, 13 okt. 1868
 † Deurne-Antwerpen, 31 dec. 1950

In de ogen van de hooggestemde kunstwereld vond hij geen genade: kunst is een ernstige, zonet dramatische aangelegenheid. Ware kunst lacht niet, lachende kunst is "klein-kunst", hoe groot ze ook moge zijn.

• EEN BEZOEK AAN DE OUDE BEGRAAFPLAATS VAN DEVENTER •

Schippers schilderde namelijk bij voorkeur apen. Als hij al geen "boodschap" bracht, dan lag die boodschap toch begrepen in zijn bewonderenswaardige ambachtelijkheid en kunde. Hij beoefende zowat alle genres, maar werd vooral bekend door zijn "chimpansee-taferelen"! Apen verdrongen de mens uit zijn oude, intieme Vlaamse interieurs. Vierden feest, ruzieden, vochten, bedreven alchimie, fluisterden elkaar geheimen in het oor... kortom, de mens was een aap. Schippers' taferelen waren echter nooit "goedkoop" of vulgair, wel kolderesk en wie weet ontdekt de een of andere kunsthistoricus ooit toch nog verborgen wijsheid, verborgen maatschappijkritiek in zijn oeuvre. Van hem wordt verteld dat hij als knaap liever in de zoo en de musea rondhing dan in de lagere school.

"Kunst", maar dan amateuristisch bedreven, zat verspreid in de familie, toch was hij eerst 23 vooraleer hij van zijn vader de toelating kreeg om naar de akademie te gaan! Daar had hij o.m. Pieter Van Havermaet en Frans Van Leemputten tot leraar. Bij het uitbreken van W.O.I week hij met vrouw en negen kinderen uit naar Engeland. Bij zijn terugkeer in Antwerpen vond hij zijn woning leeggeplunderd tot op de planken vloer, maar hij zou tot op hoge leeftijd blijven schilderen. Werken van hem zijn over zowat heel Europa tot in Rusland toe verspreid, vonden zelfs hun weg in beide Amerika's. Maar zij verwierven vooral weerklank, en wie zal het verwonderen, over het kanaal, in Groot-Brittannië!

*Antwerpen-Schoonselhof, perk R
(ereperk kunstenaars)*

Filip Tas

*Deventers oude begraafplaats,
zeker een bezoek waard!
Foto Carlo Kockerols.*

Deventer is een historisch stadje aan de oever van de IJssel in het oosten van Nederland, provincie Overijssel. Het is ondermeer bekend door dat de Broeders van het Gemeene Leven er een van hun huizen hadden in de 15de-16de eeuw, waar Erasmus school gegaan is..

De oude begraafplaats van Deventer is gelegen op enkele stappen van het historisch centrum, iets buiten de oude wallen. Het werd opgericht in het begin van de 19de eeuw, en de laatste teraardebestelling dateert van 1918. Sedertdien is het quasi onaangeroerd gebleven. Dit wil zeggen dat de vele bomen zich prachtig en welig hebben kunnen uitbreiden en dat het geheel een echt park is vlakbij de stad. Natuurlijk zijn vele graven ook door het gewas overgroeid. Sedert enkele jaren ijvert een groep om de begraafplaats opnieuw te valoriseren, door ondermeer de wildgroei te beteugelen, de paden op te kuisen, het geheel wat op te frissen, alsook de graven te inventariseren.

De begraafplaats was in de 19de eeuw de 'sjieke' begraafplaats van Deventer. Men treft er namelijk twee grafzerken aan van voormalige gouverneurs van Nederlands-Indië en vele ook van andere vooraanstaanden. Opmerkelijk is nochtans

de uiterste soberheid van de meeste graven. Men ziet er haast geen enkel 'monument'. Deventer was namelijk in grote mate doopsgezind, wat het sober karakter van de monumenten uitlegt. De meeste zerken of headstones dragen alleen melding van een naam, zonder meer. Zeer weinig allegorische siermotieven. Hier of daar wapenschilden. Maar dikwijls is zelfs geen enkele melding op de zerk aangebracht, wat bijvoorbeeld het geval is met één van de Nederlands-Indische gouverneurs. Het is alléén aan de hand van het archief dat men de identificatie kan maken.

In de loop van de 19de eeuw, gepaard met de religieuze tolerantie, werden er ook katholieken begraven die er hun eigen percelen hadden. Doch hier ook, uiterst sober. Een gesloten omheining bevat een joodse begraafplaats, die wel nog in gebruik is. Deze is niet te bezoeken, doch met een blik "over 't muurtje" kan men er zich een idee van vormen. De achterzijde van de begraafplaats is een uitbreiding die als gemeenschappelijke begraafgrond gebruikt werd. Hier zijn het geen grafzerken, doch kleine stenen die verspreid liggen, met telkens alleen naam en datum.

Daar de begraafplaats sinds lang

niet meer in gebruik is, zijn er bomen gegroeid wat er een heel bijzonder cachet aan geeft. De stad onderhield tot hiertoe deze begraafplaats, doch doet het niet meer, omwille van de eeuwige besparingsproblematiek. Een vorm van privatisering is tot stand gekomen, waarbij een stichting nu het onderhoud ervan verzekert. Moest dit niet het geval zijn, dan kunnen wij veronderstellen dat zeer snel, hetzij promotoren, hetzij de stad zelf, hier bouwprojecten zouden uitwerken. Het probleem van zulke stichting is uiteraard de financiële middelen vinden om het onderhoud van dit erfgoed, tevens prachtig stuk groen, te verzekeren.

Carlo Kockerols

• UITGELEZEN •

BEGRAVEN & BEGRAAFPLAATSEN
Monumenten van ons bestaan.
door Henk L. Kok, ir. Ada Wilde,
Gerard Boerhof. 183 blz.
Uitgave Teleac, Utrecht.

Sommigen onder u herinneren zich misschien nog de gelijknamige televisiereeks die in de loop van de maanden januari-februari en maart 1995 door de educatieve omroep TELEAC werd uitgezonden. Intussen is in de boekhandel (Standaard) het bijhorend cursuspakket te verkrijgen. Dit is geen 'cursus' zoals wij die gewend zijn maar een verzorgde en rijk geïllustreerde uitgave waarin een overzicht wordt gegeven van de 'begraveniscultuur' zoals die zich bij onze noorderburen in de loop van de eeuwen heeft ontwikkeld.

Er wordt ruim aandacht besteed aan de prehistorische begraafplaatsen, o.a. aan de hunnebedden die in nog grote aantallen voorkomen in Drenthe. De begravingen in en rond de kerk zijn in een afzonderlijk hoofdstukje behandeld. Net zoals bij ons ontstond er in Nederland aan het einde van de 18de eeuw een tendens om begraafplaatsen in een landschappelijk kader aan te leggen, de 'romantische dood' heet het in deze publikatie. Los van het feit dat

dit boek een historisch overzicht geeft van de begraafplaatsen en hun karakteristieken wordt er ook aandacht geschonken aan enkele zeer specifieke begravingen: o.a. joodse en militaire begraafplaatsen, zeemanskerkhoven...

Deze publikatie heeft geenszins de bedoeling om het wetenschappelijk werk te zijn over de Nederlandse funeraire geschiedenis maar het biedt toch een bondig en tegelijk grondig overzicht. Mede dankzij een overzichtelijke presentatie, de praktische informatie over de plaats van de meest bezienswaardige begraafplaatsen en graven, een lijst van musea met funeraire collecties, een lijst van verenigingen die zich met het funeraire bezighouden, een vrij uitvoerige bibliografie en zelfs een beknopt woordenboek van de funeraire symbolen is dit boek tegelijk ook een handige gids.

Wie de TELEAC-televisiereeks heeft gemist, kan op Nederland 2 de heruitzending volgen vanaf zondag 12 november 1995 (17u30-17u45) in 13 opeenvolgende afleveringen.

Ook op video te bestellen:
Stichting Educatieve Omroep
Teleac, Bureau Cursistenservice,
Postbus 2414, 3500 GK Utrecht,
tel. 0031-30-946 946.

Linda Van Santvoort

• TENTOONSTELLINGEN •

■ Dood-gewoon.

Kapel Ster der Zee, Koksijde.
Nog tot 15 november 1995.

■ Kunst voor het hiernamaals. De precolumbiaanse kunst in Venezuela.

Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis, Jubelpark 10,
1040 Brussel.
Tot 19 november, dagelijks van 9.30
tot 17.00 uur, op zaterdag, zon-
en feestdagen van 10.00 tot 18.00 uur,
gesloten op maandag, 1 en 11 nov.
(tel. 02/741.72.11).

■ Voortleven in steen. Historische grafmonumenten op Lokerse kerkhoven.

Stedelijk Museum, Markt 15a,
9160 Lokeren.
Nog tot 26 november 1995,
op zondag van 10.00 tot 12.00 uur,
de eerste zaterdag van de maand
van 15.00 tot 17.00 uur
(tel. 09/348.99.02)

■ Een Letter & een Steen, Verscheidenen Een. Pieter & Kristoffel Boudens stellen tentoon.

Gallo-Romeins Museum,
Kielenstraat 15, 3700 Tongeren.
Tot 30 november 1995, dagelijks
van 10.00 tot 18.00 uur, woensdag
en donderdag tot 21.00 uur,
maandagvoormiddag gesloten
(tel. 012/23.39.14).

■ "Het derde oog", drie ogen zien meer dan twee. Een retrospectieve tentoonstel- ling van Filip Tas.

Kultuurhuis Begijnhof,
Begijnhofstraat 13-15, 2870 Puurs.
Van 21 oktober tot 30 november
1995.

• LEZINGEN & STUDIEDAGEN •

■ Inleiding tot de Museum- kunde. Instituut voor Conservatie en Restauratie.

Zwartzusterstraat 34, 9000 Gent.
Zeven maandelijkse zaterdagen,
vanaf 21 oktober 1995
(tel. 09/225.42.90).

■ Symposium : De kunst van het afscheid nemen. Naar een nieuwe funeraire cultuur ?

Federatie Palliatieve Zorg Vlaand-
eren, Sint-Maartensbilk 12, bus 1,
8000 Brugge.
Zaterdag 28 oktober 1995
(tel. 050/34.75.91)

■ Wandelvoordracht : De dodencultus in Egypte. door Peter Cosyns.

Koninklijke Musea voor Kunst en
Geschiedenis, Jubelpark 10,
1040 Brussel.
Vrijdag 10 november 1995, 14.00 u
(tel. 02/741.72.14).

•••• NOG TE VERKRIJGEN
EPITAAFPUBLIKATIES ••••

Epitaaf-Nieuwsbrieven

De volledige set van nummer 1 tot en met 28 is nog steeds verkrijgbaar, met bijdragen over : Vlaamse, Waalse en Brusselse begraafplaatsen • beroemde begraafplaatsen in het buitenland (o.m. Italië, London, Praag) • grafarchitectuur (Beyaert, Horta, Van de Velde, ...) • funeraire symboliek • teloorgang van fraaie begraafplaatsen en grafmonumenten en ... hun heropstanding bij restauratie • vrijmetselaarsgraven • landschappelijke en botanische aspecten van onze begraafplaatsen. Nieuwsbrieven kosten 20 fr. /stuk (+ verzendkosten). U laat ons gewoon weten welke nummers u wenst.

Kerkhof van Laken (door Marcel Celis en Jos Vandenbreeden) is herdrukt en kost 200 fr. (+ verzendkosten).

Op leven en dood, catalogus van de Epitaaftentoonstelling (Antwerpen, I.C.C. 1987) kost 450 fr. (+ verzendkosten).

Omtrent het Onze-Lieve-Vrouw-voorplein te Laken, kwam tot stand in samenwerking met de Koning-Boudewijnstichting en bevat bijdragen van Marcel Celis en Jos Vandenbreeden. Te bestellen bij Epitaaf aan de prijs van 490 fr. (+ verzendkosten).

Marcel M. Celis

Bezoek aan het kerkhof van Laken, Allerzielen 1902. Uit "Le Patriote illustré".
Foto Luc Nagels. © Sint-Lukasarchief, Brussel.

Agenda

Zaterdag 28 oktober tot zondag 5 november 1995 :
ITALIËREIS

Woensdag 1 november 1995, van 9.30 tot 17.00 uur :
Open-deur in het Grafbeeldhouwersatelier Ernest Salu te LAKEN.

Nieuw Epitaaf-initiatief is het opstarten van rondleidingen op het kerkhof van LAKEN in het Frans. Gids is kunsthistorica Bénédicte Verschaeren, sinds lang een vurige medewerkster van onze vereniging. Rondleidingen met als thema **Symbolique et représentation féminine au cimetière** elke laatste zaterdag van de maand, om 10u30.

Vooraf inschrijven op het telefoonnummer 02/647.98.22 (antwoordtoestel) is geboden. OPGELET : dit nummer geldt uitsluitend voor de Franstalige rondleidingen.

INFO met betrekking tot Epitaaf kan voorlopig ondermeer op het nummer 02/209.27.31. Ook Nederlandstalige rondleidingen blijven uiteraard mogelijk op aanvraag.

EPITAAF vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 Brussel

Redactie :

Bert Bracke, Karel Roelants, Filip Tas,
Linda Van Santvoort, Martine Wynants.
Met medewerking van Marcel Celis,
Carlo Kockerols en Jos Vandenbreeden.

Deze Nieuwsbrief werd gezet
en gedrukt door Carto, 1210 Brussel.
V.U. Linda Van Santvoort,
O.-L.-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel.

Jaarabonnement en lidmaatschap 1995 :

550 BEF door overschrijving op rekening 068-2039260-56 van Epitaaf met vermelding van naam, adres en jaartal.

Giften :

Giften voor het inrichten van een Museum voor Grafkunst en voor het restaureren van grafmonumenten zijn steeds welkom op rekening 000-0000004-04 van de Koning Boudewijnstichting, met vermelding 'Programma Bouwkundig Erfgoed' en specificering 'Restauratie Salu' of 'Restauratie Grafmonumenten'. Indien U zou wensen dat uw gift voor de restauratie van een specifiek monument wordt aangewend, is voorafgaandelijk overleg noodzakelijk. Een attest voor fiscale aftrekbaarheid wordt binnen een termijn van dertig dagen na ontvangst van de gift aan de schenker opgezonden.